

DOI: 10.21005/pif.2023.54.E-01

BRONISŁAW BULIŃSKI (1934–2021) SIXTY YEARS IN THE SERVICE OF SAVING MONUMENTS OF WOODEN ARCHITECTURE

BRONISŁAW BULIŃSKI (1934–2021) – 60 LAT W SŁUŻBIE RATOWANIA ZABYTKÓW ARCHITEKTURY DREWNIANEJ

Jan Kurek

Dr hab. inż. arch.

Author's Orcid number: 0000-0002-0853-5312

Professor emeritus of the Cracow University of Technology, Poland
Faculty of Architecture

ABSTRACT

Monuments of wooden architecture in Poland are appreciated by art historians, and the most valuable of them have been placed on the UNESCO World Heritage List. These include sites that Bronisław Buliński of Jarosław, who operated a specialist conservation company for many years, was involved in rescuing and preserving. His talent, knowledge and commitment enabled the restoration of many wooden churches and orthodox churches in south-eastern Poland

Keywords: Bronisław Buliński, wooden architecture, Subcarpathia, ZBK Arkady.

STRESZCZENIE

Zabytki architektury drewnianej w Polsce zostały są doceniane przez historyków sztuki, a najcenniejsze z nich znalazły się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Są wśród nich obiekty, w których ratowaniu i zabezpieczeniu brał udział, prowadzący przez wiele lat specjalistyczną konserwatorską firmę budowlaną, Bronisław Buliński z Jarosławia. Jego talent, wiedza i zaangażowanie pozwoliły na przywrócenie do życia wielu drewnianych kościołów i cerkwi z terenu Polski południowo-wschodniej.

Keywords: Bronisław Buliński, architektura drewniana, Podkarpacie, ZBK Arkady.

1. INTRODUCTION – ORIGINS OF TIMBER ARCHITECTURE IN POLAND

Wooden architecture is an important element of folk and national tradition – it accompanied the native tribes and the establishment of statehood in the lands of present-day Poland. Despite the physical impermanence of wood as a building material, what archaeological research has revealed and what still survives on the surface, despite the tumultuousness of history, evokes pleasant reflections and nostalgia for this natural, human-friendly building material. Wooden architecture, based on traditional building systems – structural and finishing elements made of wood – predominated in our landscape until the mid-20th century.

Interest in the origins of wooden architecture in Poland was undoubtedly inspired by the discovery of the remains of an ancient settlement on Biskupin Lake – a fortified town of the Lusatian cultural circle, and dendrochronological research showed that half of the oak trees used for construction were felled in 748 BCE.

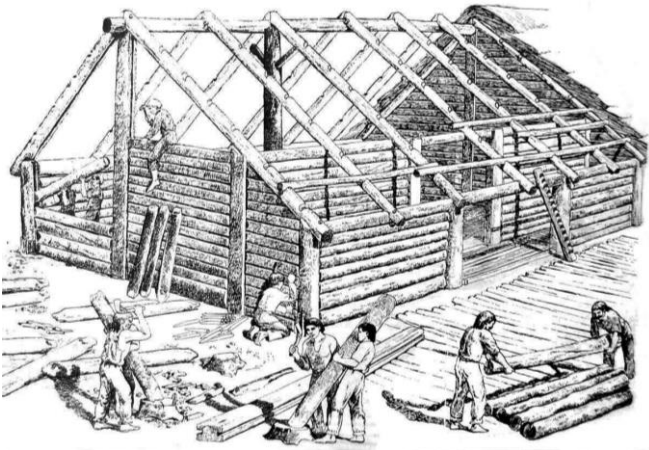
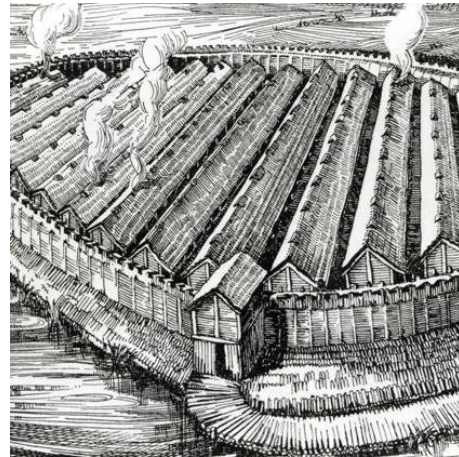

Fig. 1-3. Biskupin – archaeological works (1933–1974) and the reconstruction of elements of a wooden defensive gord from the Lusatian culture period. Source: wikipedia.org

Ryc. 1-3. Biskupin – prace archeologiczne (1933-1974) i rekonstrukcje elementów drewnianego grodu obronnego z czasów kultury łużyckiej. Źródło: reprodukcje - za wikipedia.org

The Biskupin gord was founded on a marshy island with an area of about 2 ha, elevated about 1 m above the water level of the lake. Wooden earthen embankments with a height of 6 m and a breakwater of diagonally driven piles protected the wooden longhouses separated by eleven, timber-lined streets. The post-and-plank structure of typical dwellings created multifunctional interiors – with a vestibule, a great hall, a hearth and sleeping area. The entire area was connected to the mainland by a double-leaf gate and a wooden platform.

Fig. 4-6. Biskupin – reconstruction of a fragment of the wooden gord with elements of defensive and residential structures. Source: authors photographs, 2010

Ryc. 4-6. Biskupin - rekonstrukcja fragmentu drewnianego grodu z elementami struktur obronnych i mieszkalnych. Źródło: fot. autor, 2010

Monuments of wooden architecture in Poland have also been recognised and formally incorporated into global heritage. These currently include: Churches of Peace in Jawór and Świdnica, wooden churches in southern Lesser Poland – Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murowana, Sękowa – and wooden Orthodox churches in the Polish – Radruż, Chotyniec, Smolnik, Turzańsk, Powroźnik, Owczary, Kwiatów, Brunary Wyżne – and Ukrainian Carpathian regions. The most valuable remaining specimens of Polish wooden rural and small-town architecture have been collected – i.e. transferred to open-air museums – namely to thirty-three open-air museums. Unfortunately, the wooden Jewish synagogues destroyed by the Germans did not survive the Second World War, preserved only in part in pre-war photographs and survey drawings in the archives of the Faculty of Architecture at the Warsaw University of Technology (Piechotkowie 1957).

2. METHODS OF TESTING RELICS OF TIMBER BUILDINGS

Objects of architecture / construction made of wood inevitably undergo progressive degradation, becoming unique - both due to the construction solutions and decorative elements used. The value of the generational transmission of historical wooden architecture cannot be overestimated. As John Ruskin said: it is good to have not only human thoughts and feelings, but also what their hands touched, what they struggled with and what their eyes saw ... (Architecture, 2020). This idea fits perfectly with the considerations on the need to "save" the wooden heritage. The conservationist remarks of Camillo Boito can also be applied to this heritage: monuments of architecture, if there is no doubt that their condition requires conservation intervention, should be strengthened rather than repaired, repaired rather than restored, and additions and innovations should be avoided at all costs (Architektura 2020).

Today, the importance of saving the "wooden heritage" is promoted by the National Heritage Board already at the commune level (NID, 2023). However, this requires a full recognition of its resources both historically and symbolically, as well as quantitatively,

In the research on wooden architecture conducted after World War II, e.g. attended by research and teaching staff and students of the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology. The author, together with the Students' Scientific Association of Construction, has been participating in such exploratory research since 1989, focusing mainly on documenting wooden Orthodox churches and bell towers in the former Przemyśl Voivodeship and Western Ukraine (Kurek 1997 and 2013).

In the conducted research, the basic data for subsequent analyzes and conclusions were inventory drawings developed for the subsequent examined objects, in appropriate scales, as well as photographic documentation and "impression" drawings - handwritten. Of course, analytical publications presenting the above-mentioned the research was based on the adopted methodology and analysis of the available literature. In recent years, the conducted research also included laser scanning inventory, 360-degree photography and dendrochronological research. Sometimes these tests are supplemented with mycological tests. The progress in wood research and their interdisciplinary scope today makes it possible to collect a lot of important data - not only on the structure itself - but also on the history of the facility and changes that have taken place in the environment from which the building material was obtained (Mączyński 2020).

3. STUDIES ON POLISH WOODEN ARCHITECTURE

The study of the history of wooden architecture in Poland has been carried out mainly by art historians, ethnographers, local experts and folklorists, as well as painters, illustrators and architects. In the 19th and early 20th centuries, these included: Zygmunt Gloger, Kazimierz Mokłowski, Tadeusz Obmiński, Bogdan Janusz, Zbigniew Dmochowski, Jan Sas Zubrzycki, Stanisław Witkiewicz, Franciszek Strzałko, Władysław Matlakowski, Czesław Thulie, Marian Sokołowski, Tadeusz Spiss, Kajetan Kielisiński, Bronisława Kondratowiczowa, Jan Matejko, Stanisław Wyspiański, Leon Wyczółkowski, Władysław Skoczylas.

In the 20th century, this research was continued and developed by: Witold Krassowski, Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki, Jerzy Czajkowski, Ryszard Brykowski, Jerzy Tur, Jan Tajchman, Marian Pokropek, Ignacy Tłoczek, Barbara Tondos, Wojciech Sobocki, Jan Górak, Romana Cielątkowska, Jan Mazur, Katarzyna Tur-Marciszuk, August Bocheński, Stanisław Kryciński, Jan Władysław Rączka, Zofia Szanter, Rudolf Śmiałowski, Elżbieta Dąmbska-Śmiałowska, Wiktor Zin, Jan Kanty Gumowski.

To date, the research and conservation work on wooden architecture has been continued by representatives of a slightly younger generation: Jarosław Giemza, Włodzimierz Witkowski, Jan Kurek, Jarosław Szewczyk, Krzysztof Wieczorek, Dominik Mączyński, Tomasz Cykałowicz, Jerzy Żukowski, Eugeniusz Zawaleń and Andrzej Żygadło. Of course, this list is not exhaustive of all those with an affinity for old and new wooden architecture, which is still of interest to researchers, builders and potential users.

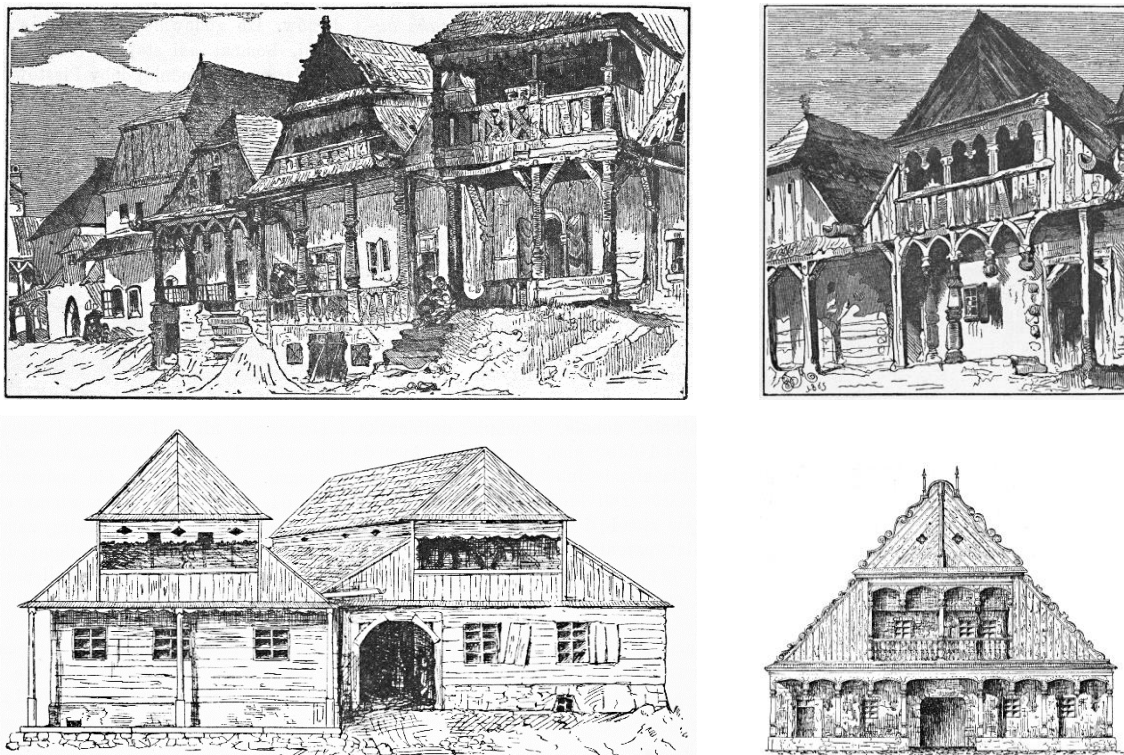

Fig. 7-10. Wooden architecture has captivated artists, who depict its beauty in their original drawings – examples include the houses in Wiśnicz: at the top by Jan Matejko, below drawn by Ludwik Łepkowski. Source: Gloger, Budownictwo drzewne 1907

Ryc. 7-10. Architektura drewniana urzekała artystów, ukazujących jej piękno w autorskich rysunkach – przykładem są np. domy w Wiśniczu: u góry autorstwa Jana Matejki, poniżej rysowane przez Ludwika Łepkowskiego. Źródło: Gloger, Budownictwo drzewne 1907

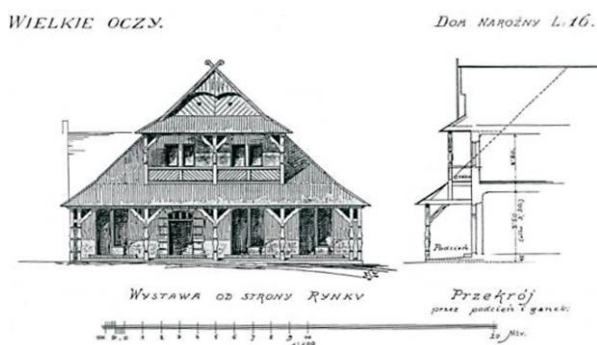

Fig. 11-12. In Polish architecture after World War I, inspiration was sought in, among other things, wooden vernacular architecture – J.S. Zubrzycki's design for a residential house in Wielkie Oczy (left) - Source: Architekt, 2013; A model of the Zakopane Willa Pod Jedłami designed by S. Witkiewicz (right). Source: Kucharska-Hornung K.

Ryc. 11-12. W architekturze polskiej po I wojnie światowej poszukiwano m.in. inspiracji w drewnianym budownictwie ludowym – J.S. Zubrzycki projekt domu mieszkalnego w Wielkich Oczach (po lewej). Źródło: Source: Architekt, 2013; i model zakopiańskiej „Willi Pod Jedłami” wg. proj. S. Witkiewicza (po prawej). Źródło: Kucharska-Hornung K.

The particular quality, scale and accumulation of religious buildings in south-eastern Poland has meant that this is where most researchers and monument conservators have focused their attention. Here, too, some of the wooden churches that had been abandoned or turned into warehouses were saved from destruction after the war. In the restoration work undertaken after 1945, special-

ists in the field of wooden architecture played an extremely important role, carrying out preservation and sometimes reconstruction work – restoring the sites they worked on to their original shape.

Fig. 13-16. The Orthodox church complex in Raduż (second half of the 16th century) was restored in the mid-1960s on the initiative of Jerzy Tur – the Voivodeship Conservator of Monuments in Rzeszów. Top: view of the building before the restoration, bottom: contemporary view. In 2013, the church was placed on the UNESCO World Heritage List. Sources: archival photo - top (zespół cerkiewny w Radużu) + author's photo

Ryc. 13-16. Odrestaurowany w połowie lat 60. XX wieku z inicjatywy Jerzego Tura – Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie – zespół cerkiewny w Radużu (2 poł. XVI w.). U góry widok obiektu przed restauracją, u dołu widok współczesny. W roku 2013 cerkiew wpisano na Światową Listę Dziedzictwa Kulturalnego UNESCO. Źródło: fot. archiwalne – u góry (zespół cerkiewny w Radużu) + fot. autora

4. WOOD WITHOUT SECRETS

Bronisław Buliński, a specialist and builder for whom wooden architecture had no secrets, died on 12 September 2021. His life's calling was to save historical wooden buildings – manifestations of the wonderful art of carpentry practiced by our ancestors. His passion for construction was instilled in him by his father – a bridge builder employed at the Monuments Conservation Studio – who encouraged his son to work on restoring the wooden churches and orthodox churches of south-eastern Poland. Bronisław Buliński preceded building and conservation work with his own additional studies – searching for the right methods and ways to restore buildings to their original appearance in trade literature. He considered it an important part of this work to talk to expert carpenters, collect old photographs, paintings and drawings, and sometimes even the surviving remains of the original designs.

Fig. 21-22. The renovated Orthodox church in Bruśno Nowe (1713) – state before the 1992 renovation and present state. Source: photo by the author

Ryc. 21-22. Remontowana cerkiew w Bruśnie Nowym (1713) – stan przed remontem w 1992 r. i stan obecny. Źródło: fot. autor

Fig. 23-26. Leżachów church (1684) – top: Bronisław Buliński during a meeting of the Voivodeship Conservation Commission in 2015, bottom: the church undergoing conservation in 2017. Source: photo by the author

Ryc. 23.26. Cerkiew w Leżachowie (1684) – u góry Bronisław Buliński w trakcie spotkania Wojewódzkiej Komisji Konserwatorskiej w 2015 r., poniżej cerkiew w trakcie remontu konserwatorskiego w 2017 r. Źródło: fot. autor

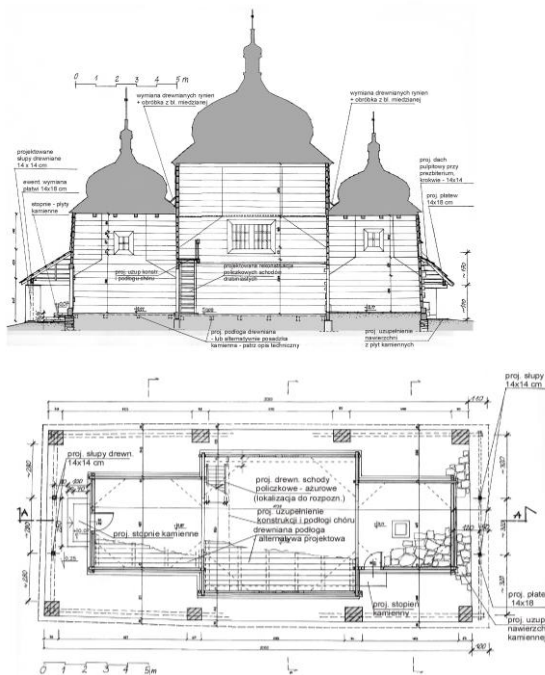

Fig. 27-30. Orthodox church in Piątkowa – left: conservation design (author: Jan Kurek), right: the building during the replacement of base plates and shingle roofing. Source: author's archive

Ryc. 27-30. Cerkiew w Piątkowej – po lewej projekt konserwatorski remontu (autor: Jan Kurek), po prawej obiekt w trakcie wymiany belek podwalinowych i pokrycia z gontu. Źródło: archiwum autora

His practical experience and independent studies in the field of wooden architecture – especially concerning religious buildings – soon made him an expert in this field, carrying out conservation of subsequent buildings since the post-war years in south-eastern Poland, which today mainly includes the Subcarpathian Voivodeship, together with his father.

The Polish Monument Conservation Studios State Enterprise, was established in 1950 by the Minister of Culture and the Arts to conduct research on monuments, document them and carry out restoration and conservation work. Since 2002, the legal heir of PP PKZ has been Polskie Pracownie Konserwacji Zabytków Spółka Akcyjna – a sole shareholder company of the State Treasury – which has been in liquidation since 2020. This led to the founding of the “family” construction company ZBK ARKADY in 2011, which specialises in the renovation and restoration of historical wooden and brick buildings, which Mr Bronisław ran together with his son Bogusław.

5. PROJECTS

As part of his construction and conservation work – both through the PP PKZ and independently – Bronisław Buliński supervised, among other things, conservation projects commissioned mainly by the Voivodship Conservator of Monuments in Rzeszów and later in Przemyśl, orthodox churches in: Radruż, Chotyń, Łukawiec, Gorajec, Komańcza, Rudka, Radoszyce, Krempna and Liszkowate, in churches in: Haczów, Bachórzec, Bałucianka, Binarowa, Gogołów, Rogi, Wrocanka, Jodłowa, Krzemienica and Lubla, as well as at the monastery of the Benedictine Sisters in Jarosław. Mr Bronisław also participated in the ‘restoration to life’ of the fence and retaining walls of the Holy Trinity Church in Leżajsk, the Castle and Park Complex at the Museum of the Borderlands in Lubaczów, the monastery of the Sisters of the Holy Family of Nazareth in Komańcza, the gloriolite in the Municipal Park in Jasło, the ‘Bazar’ villa in Iwonicz Zdrój, bell towers in: Lubla, Gorajec and Chotyń, wooden houses in Pruchnik and a pavilion over a well in Rzeszów's Old Town Square. It is worth mentioning that during renovations carried out on the Radruż Orthodox church, a paper scroll was discovered with a description of the work carried out by Mr Bronisław's father, Jan. It was a special experience for Jan Buliński's still living son and grandson.

Fig. 31-33. Orthodox church in Gorajec (1586) – top: before renovation (1994), bottom: after conservation, the restoration of the original appearance of the building. Source: photograph by the author (top) and W. Buliński (bottom)

Ryc. 31.33. Cerkiew w Gorajcu (1586) – u góry stan przed remontem (1994 r.), u dołu stan po remoncie konserwatorskim, przywracającym pierwotny wygląd obiektu, Źródło: fot. autora – u góry i W. Bulińskiego – u dołu

Fig. 34. Rzeszów – Bronisław Buliński (right) supervises the construction of a canopy-pavilion over the historical well of the Old Town Square. Source: Adamski A. 2002

Ryc. 34. Rzeszów – Bronisław Buliński (po prawej) nadzoruje wykonanie zadaszenia-pawilonu nad zabytkową studnią rynku Starego Miasta. Źródło: Adamski A. 2002

The renovation of wooden buildings usually involved stabilising them by replacing and strengthening stone foundations, replacing deteriorated base plates and degraded elements of walls, ceilings, roofs and roofing. In the construction of log walls – built from horizontally stacked beams – it was usually necessary to raise the entire building using the ‘method’ developed by Mr Bronisław. This allowed the condition of individual components to be reviewed and decisions to be made on whether to retain or replace them. This work was carried out under the supervision of conservation officers – the aim was to remove non-original ‘impurities’ in the structure and detail, while preserving the old carpentry techniques – which, as the years passed, no longer held any secrets for Mr Bronisław. The workers involved in the aforementioned work also gradually became master carpenters and blacksmiths. Thanks to this joint effort, individual wooden gems were lifted from ruin and rose like a Phoenix from the ashes creating the foundations for the later Subcarpathian Wooden Architecture Trail.

6. INSTEAD OF AN AFTERWORD

The many years of work of the late Bronisław Buliński in rescuing historical monuments provided an opportunity for talks and exchanging experiences with specialists – especially in the field of wooden architecture, such as: Janusz Bogdanowski, Tadeusz Chrzanowski, Maria Brykowska, Marian Kornecki, Jerzy Tur and the author of this paper, who has had the opportunity and pleasure to talk to Bronisław Buliński on many occasions about wooden structures and methods of their rescuing them.

Fig. 35. Bronisław Buliński trained a group of specialist carpenters at the construction sites he supervised – who even today, under the direction of his son Bogusław, continue to restore valuable wooden buildings, indicated and financed by the conservation services. Source: photo by the author, 2019

Ryc. 35. Bronisław Buliński wykształcił na prowadzonych przez siebie budowach – stanowiskach konserwatorskich grupę specjalistów – cieśli przywracających dziś jeszcze do życia, pod kierownictwem syna Bogusława, kolejne cenne budowle drewniane, wskazane i finansowane przez służby konserwatorskie. Źródło: fot. autor, 2019

Fig. 36. Jarosław, 2018 r. - autor w rozmowie z Bronisławem Bulińskim (on the right and his son Bogusław, who continues his father's work and runs the construction company ZBK ARKADY. Source: author's archive

Ryc. 36. Jarosław, 2018 r. - autor w rozmowie z Bronisławem Bulińskim (z prawej i jego synem Bogusławem, kontynuującym prace ojca i prowadzącym zakład budowlany ZBK ARKADY. Źródło: archiwum autora

Knowledge of old wood building techniques is gradually disappearing today. Engineering structures using steel joints – sometimes, as in the larch mast frame of the Gliwice radio station, brass screws – and modern laminated timber constructions are now commonplace. This makes it difficult for the next generation to understand the principles of component statics, which ensure the stability of historical wooden buildings, as well as traditional methods of detailing and finishing. In Poland, the tradition of carpenters' associations is not nurtured as it is in Germany. The tradition of this profession is also supported in Norway, Finland and partly in Russia. And yet the post-war development of open-air museums in Poland tended to involve specialists in the creation of traditional timber structures – mainly for the translocation of historic buildings, as well as for their ongoing repairs. Contemporary museums – such as the Polin Museum in Warsaw – also sometimes engage experienced carpenters to carry out reconstructions of elements of historical buildings. The open-air museum in Sanok therefore made a, somewhat reduced, wooden structure for a replica of the roofing of the synagogue from Gwoździec, which was destroyed during the Second World War.

BRONISŁAW BULIŃSKI (1934-2021) – 60 LAT W SŁUŻBIE RATOWANIA ZABYTKÓW ARCHITEKTURY DREWNIANEJ

1. WPROWADZENIE – POCZĄTKI BUDOWNICTWA DREWNIANEGO W POLSCE

Budownictwo z drewna jest ważnym elementem ludowej i narodowej tradycji – to ono towarzyszyło rodzimym plemionom i zawiązywaniu się państwowości na ziemiach obecnej Polski. Pomimo fizycznej nietrwałości drewna jako materiału budowlanego, to co ujawniły badania archeologiczne i to co jeszcze przetrwało na powierzchni, pomimo dziejowych burz, budzi w nas ciepłe refleksje i nostalgię za tym naturalnym, przyjaznym człowiekowi materiałem budowlanym. Architektura drewniana, bazująca na tradycyjnych systemach budowania - elementach konstrukcyjnych i wykończeniowych wykonanych z drewna – dominowała w naszym krajobrazie do połowy XX wieku.

Niewątpliwie zainteresowanie początkami budownictwa z drewna w Polsce wzbudziło odkrycie w Jeziorze Biskupińskim pozostałości starożytnej osady – umocnionego grodu – z kręgu kultury łużyckiej, a badania dendrochronologiczne wykazały iż połowę użytych do budowy dębów ścięto w 748 roku p.n.e.

Gród biskupiński założono na podmokłej wyspie o powierzchni ok. 2 ha, wyniesionej ok. 1 m ponad lustro wód jeziora. Drewniano ziemne wały o wys. 6 m i falochron z ukośnie wbitych pali, chroniły drewniane długie domy rozdzielone 11, wyłożonymi drewnem ulicami. Sumikowo-łatkowa konstrukcja typowych budynków mieszkalnych tworzyła wielofunkcyjne wnętrza – z przedsionkiem, wielką izbą, paleniskiem i miejscem do spania. Całość z łądem łączyła dwuskrzydłowa brama i drewniany pomost.

Zabytki architektury drewnianej w Polsce zostały także docenione i formalnie włączone do dziedzictwa światowego. Są to obecnie: Kościoły Pokoju w Jaworze i Świdnicy, drewniane kościoły południowej Małopolski – Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murowana, Sękowa oraz drewniane cerkwie w polskim – Radruż, Chotyń, Smolnik, Turzańsk, Powroźnik, Owczary, Kwiatów, Brunary Wyżne - i ukraińskim regionie Karpat. Zachowane jeszcze najcenniejsze obiekty polskiego drewnianego budownictwa wiejskiego i małomiasteczkowego zgromadzono – tj. przeniesiono do skansenów – czyli do 33 muzeów na wolnym powietrzu. Niestety, nie przetrwały II wojny światowej zniszczone przez Niemców drewniane bożnice żydowskie, zachowane jedynie częściowo w przedwojennych fotografiach i rysunkach pomiarowych w archiwum Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej (Piechotkowie 1957).

2. METODY BADAŃ RELIKTÓW BUDYNKÓW Z DREWNA

Obiekty architektury/budownictwa z drewna nieuchronnie ulegają postępującej degradacji, stając się swoistymi unikatami – tak z uwagi na rozwiązania konstrukcyjne jak i stosowane elementy zdobnicze. Wartość pokoleniowego przekazu historycznej architektury drewnianej jest nie do przecenienia. Jak mówił John Ruskin: *dobrze jest posiadać nie tylko ludzkie myśli i uczucia, ale również to, czego dotykały ich ręce, z czym zmagali się i co oglądały ich oczy...*(Architektura, 2020). Myśl ta doskonale pasuje do rozważań nad koniecznością „ratowania” drewnianego dziedzictwa. Również do dziedzictwa tego można przyjąć do stosowania uwagi konserwatorskie Camillo Boito: *zabytki architektury, jeżeli nie ulega wątpliwości, że stan ich wymaga interwencji konserwatorskiej, winny być raczej umacniane niż naprawiane, raczej naprawiane niż restaurowane, przy czym za wszelką cenę należy unikać dodatków i innowacji...*(Architektura, 2020).

Dziś znaczenie ratowania „dziedzictwa drewnianego” jest upowszechniane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa już na poziomie gminy (NID, 2023). Wymaga to jednak pełnego rozpoznania jego zasobów tak pod względem historycznym i symbolicznym, jak i ilościowym,

W prowadzonych po II wojnie światowej badaniach nad architekturą drewnianą m.in. uczestniczyli pracownicy naukowo-dydaktyczni i studenci Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej. Autor, wraz ze Studenckim Kołem Naukowym Budownictwa, od 1989 roku uczestniczy w takich badaniach rozpoznawczych, skupiając się głównie na dokumentowaniu drewnianych cerkwi i dzwonnicy na terenie dawnego województwa przemyskiego oraz Ukrainy Zachodniej (Kurek 1997 i 2013).

W prowadzonych badaniach podstawowe dane do późniejszych analiz i wniosków stanowiły opracowywane dla kolejnych badanych obiektów rysunki inwentaryzacyjne, w odpowiednich skalach oraz dokumentacja fotograficzna i rysunki „wrażeniowe” – odręczne. Oczywiście analityczne publikacje, prezentujące ww. badania oparte były o przyjętą metodologię i analizę dostępnej literatury. W ostatnich latach prowadzone badania obejmowały także inwentaryzacyjne skaningi laserowe, fotografię 360 stopni oraz badania dendrochronologiczne. Czasami badania te są uzupełniane o badania mykologiczne. Postęp w badaniach drewna i ich interdyscyplinarny zakres umożliwia dzisiaj gromadzenie wielu ważnych danych – nie tylko dotyczących samej konstrukcji – ale historii obiektu i zmian jakie zaszły w środowisku, z którego pozyskany był budulec (Mączyński 2020).

3. STUDIA NAD POLSKĄ ARCHITEKTURĄ DREWNIANĄ

Badaniem dziejów budownictwa z drewna w Polsce zajmowali się głównie historycy sztuki, etnografowie, krajoznawcy i folklorysty oraz malarze, rysownicy i architekci. W XIX i początku XX wieku byli to m.in.: Zygmunt Gloger, Kazimierz Mokłowski, Tadeusz Obmiński, Bogdan Janusz, Zbigniew Dmochowski, Jan Sas Zubrzycki, Stanisław Witkiewicz, Franciszek Strzałko, Władysław Matlakowski, Czesław Thulie, Marian Sokołowski, Tadeusz Spiss, Kajetan Kielisiński, Bronisława Kondratowiczowa, Jan Matejko, Stanisław Wyspiański, Leon Wyczółkowski, Władysław Skoczylas.

W XX wieku badania te kontynuowali i rozwijali: Witold Krassowski, Tadeusz Chrzanowski, Marian Kornecki, Jerzy Czajkowski, Ryszard Brykowski, Jerzy Tur, Jan Tajchman, Marian Pokropek, Ignacy Tłoczek, Barbara Tondos, Wojciech Sobocki, Jan Górak, Romana Cielątkowska, Jan Mazur, Katarzyna Tur-Marciszuk, August Bocheński, Stanisław Kryciński, Jan Władysław Rączka, Zofia Szanter, Rudolf Śmiałowski, Elżbieta Dąmbska-Śmiałowska, Wiktor Zin, Jan Kanty Gumowski.

Do chwili obecnej kontynuatorami badań i prac konserwatorskich dotyczących architektury i budownictwa z drewna są przedstawiciele nieco młodszego pokolenia: Jarosław Giemza, Włodzimierz Witkowski, Jan Kurek, Jarosław Szewczyk, Krzysztof Wieczorek, Dominik Mączyński, Tomasz Cykalewicz, Jerzy Żukowski, Eugeniusz Zawaleń i Andrzej Żygadło. Oczywiście lista ta nie wyczerpuje wszystkich, którym bliskie jest stare i nowe budownictwo z drewna, które wciąż cieszy się zainteresowaniem badaczy, budowniczych i potencjalnych użytkowników.

Szczególne jakością, skalą i nagromadzeniem budowli sakralnych na terenie południowo-wschodniej Polski sprawiły, że tu właśnie skupiała się uwaga większości badaczy i konserwatorów zabytków. Tutaj także po wojnie udało się również uratować od zniszczenia część opuszczonych lub zamienionych na magazyny drewnianych cerkwi. W podjętych po 1945 roku pracach restauratorskich niezwykle ważny był udział mieli specjaliści z zakresu budownictwa drewnianego, prowadzący prace zabezpieczające, a czasem również rekonstrukcyjne – przywracające remontowanym obiektom pierwotne kształty.

4. DREWNO BEZ TAJEMNIC

12 września 2021 roku zmarł Bronisław Buliński – specjalista i budowniczy, dla którego architektura drewniana nie miała tajemnic. Jego życiowym powołaniem stało się ratowanie zabytkowych drewnianych budowli – będących przejawem wspaniałej sztuki ciesielskiej naszych przodków. Pasję do budownictwa zaszczerpił w nim ojciec – budowniczy mostów zatrudniony w Pracowni Konserwacji Zabytków – zachęcający syna do pracy przy przywracaniu do życia drewnianych kościołów i cerkwi Polski południowo-wschodniej. Bronisław Buliński poprzedzał prace budowlano-konserwatorskie własnymi dodatkowymi studiami – szukaniem w fachowej literaturze właściwych metod i sposobów pozwalających na przywrócenie pierwotnego wyglądu. Za ważny element tej pracy uważał rozmowy z fachowcami – cieślami, gromadził stare fotografie, obrazy i rysunki, a czasem nawet zachowane szczątki pierwotnych projektów.

Zdobywana praktyka wykonawcza + samodzielne studia w dziedzinie budownictwa drewnianego – zwłaszcza obiektów sakralnych – sprawiły, że w krótkim czasie stał się On ekspertem w tej dziedzinie, wspólnie z ojcem prowadzącym remonty konserwatorskie przy kolejnych obiektach od lat powojennych na terenie Polski południowo-wschodniej, obejmującej dziś głównie województwo Podkarpackie.

Przedsiębiorstwo Państwowe Polskie Pracownie Konserwacji Zabytków, powołane zostały w 1950 roku przez Ministra Kultury i Sztuki w celu prowadzenia badań zabytków, ich dokumentacji i prowadzenia prac restauracyjno-konserwatorskich. Od roku 2002 spadkobiercą prawnym PP PKZ stały się Polskie Pracownie Konserwacji Zabytków Spółka Akcyjna – jednoosobowa spółka Skarbu Państwa – pozostająca od 2020 roku w stanie likwidacji. Ten stan rzeczy doprowadził w 2011 roku, do powstania „rodzinnej” firma budowlanej ZBK ARKADY, specjalizującej się w remontach konserwatorskich zabytkowego budownictwa drewnianego i murowanego, którą pan Bronisław prowadził już wraz z synem Bogusławem.

5. DOROBEK REALIZACYJNY

W ramach działalności budowlano-konserwatorskiej – tak poprzez PP PKZ jak i pracując już na własny rachunek – Bronisław Buliński kierował m.in. remontami konserwatorskim zlecanymi głównie przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Rzeszowie, a następnie w Przemyślu, cerkwi w: Radrużu, Chotyńcu, Łukawcu, Gorajcu, Komańczy, Rudce, Radoszycach i Krempnej i Liskowatem, w kościołach w: Haczowie, Bachórcu, Bałuciance, Binarowej, Gogołowie, Rogach, Wrocance, Jodłowej, Krzemienicy i Lubli oraz w klasztorze Sióstr Benedyktynek w Jarosławiu. Pan Bronisław uczestniczył także w „przywracaniu do życia” murów ogrodzeniowych i oporowych kościoła św. Trójcy w Leżajsku, Zespołu Zamkowo-Parkowego przy Muzeum Kresów w Lubaczowie, klasztoru Sióstr Nazaretanek w Komańczy, glorietyki w Parku Miejskim w Jaśle, willi „Bazar” w Iwoniczu Zdroju, dzwonnicy w: Lubli, Gorajcu i Chotyńcu, domów drewnianych w Pruchniku oraz pawilonu nad studnią na rzeszowskim Rynku Staromiejskim. Warto wspomnieć, że w trakcie remontu prowadzonego w cerkwi w Radrużu odkryto zwój papierowy z opisem prac prowadzonych przez ojca p. Bronisława – Jana. Było to szczególne przeżycie dla żyjących jeszcze syna i wnuka Jana Bulińskiego.

Remonty budowli drewnianych zwykle wymagały ich stabilizacji poprzez wymianę i wzmocnienie kamiennych fundamentów, wymianę zniszczonych podwalin i zdegradowanych elementów ścian, stropów, dachów i pokrycia. W konstrukcjach ścian zrębowych – budowanych z poziomo ułożonych belek – zwykle konieczne było podnoszenie całego obiektu „sposobem” wypracowanym przez p. Bronisława. Umożliwiało to przegląd stanu poszczególnych elementów i podejmowanie decyzji o ich zachowaniu lub wymianie. Prace te prowadzone były pod nadzorem służb konserwatorskich – dążono do usuwania nieoryginalnych „naleciałości” konstrukcji i detalu, przy jednoczesnym zachowaniu dawnych technik ciesielskich – które z upływem lat, nie miały już dla Pana Bronisława żadnych tajemnic. Także pracownicy uczestniczący w ww. pracach stawali się stopniowo mistrzami ciesielki oraz kowalstwa. Dzięki temu wspólnym wysiłkiem poszczególne drewniane perełki powstawały z ruin jak Feniks z popiołów...tworząc podwaliny późniejszego Szlaku Architektury drewnianej Podkarpacia.

6. ZAMIAST POSŁOWIA

Wieloletnia praca śp. Bronisława Bulińskiego przy ratowaniu zabytków, była okazją do rozmów i wymiany doświadczeń ze specjalistami – zwłaszcza w budownictwie i architekturze z drewna jak: Janusz Bogdanowski, Tadeusz Chrzanowski, Maria Brykowska, Marian Kornecki, Jerzy Tur oraz piszącym te słowa, który wielokrotnie miał okazję i przyjemność rozmawiać z Bronisławem Bulińskim o konstrukcjach drewnianych i metodach ich ratowania.

Wiedza o dawnych technikach budowania z drewna stopniowo zanika. Dominują już powszechnie konstrukcje inżynierskie z użyciem łączników stalowych – czasem jak w modrzewiowym szkielecie masztu radiostacji gliwickiej – śrub mosiężnych, a także nowoczesnych konstrukcji z drewna klejonego warstwowo. Utrudnia to kolejnym pokoleniom zrozumienie zasad statyki elementów składowych, zapewniającej stabilność historycznych budowli drewnianych, a także tradycyjnych metod kształtowania ich detalu i wykończenia. W Polsce nie pielęgnuje się tradycji stowarzyszeń cieśli jak to ma miejsce w Niemczech. Tradycja tego zawodu jest także wspierana w Norwegii, Finlandii i częściowo w Rosji. A przecież powojenny rozwój skansenów – muzeów na wolnym powietrzu w Polsce zwykle angażował przy ich tworzeniu specjalistów-wykonawców tradycyjnych konstrukcji z drewna – głównie na potrzebę translokacji zabytkowych obiektów, a także na ich remonty bieżące. Także współczesne muzea – jak np. Muzeum Polin w Warszawie – angażują czasem doświadczonych cieśli dla wykonania rekonstrukcji elementów budowli historycznych. W skansenie w Sankoku wykonano więc, nieco zmniejszoną, drewnianą strukturę repliki przykrycia, zniszczonej w czasie II wojny światowej, synagogi z Gwoźdźca.

BIBLIOGRAPHY

- Adamski A. *Pawilon nad studnią*. *Nowiny 24* z 19 czerwca 2002. <https://nowiny24.pl/pawilon-nad-studnia/ar/5899909>. dostęp: 2022-05-20
- Architektura drewniana w Polsce – standardy badań i konserwacji* (2020), w: <http://konserwatorstwo.umk.pl/events/architektura-drewniana-w-polsce-standardy-badan-i-konserwacji/#>, dostęp: 2022-05-20
- Architektura drewniana w Polsce – wybrane zagadnienia*, 2023, w: <https://teatrn.pl/leksykon/artykuly/architektura-drewniana-w-polsce-wybrane-zagadnienia/>. dostęp: 2022-05-20
- Gloger Z., *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, t.1-szy, Warszawa 1907.
- Kucharska-Hornung K., Z trzech gatunków drewna i tysięcy elementów powstała miniatura domu „Pod Jedłami” – ikony polskiej architektury. Wykonana z największą precyzją oddaje artystyczny rozmach stylu zakopiańskiego ogarniającego wszystkie dziedziny sztuki i projektowania. https://www.historiaposzukaj.pl/wiedza,obiekty,707,obiekt_dom_pod_jedlami.html/ dostęp: 2022-05-29
- Kurek J., *Cerkiew w Leżachowie – problemy konserwatorskie*, w: materiały konferencyjne UTP w Bydgoszczy (2016?) – pdf, <http://dlibra.utp.edu.pl/Content/1012/>, dostęp: 2022-05-20
- Kurek J., *Drewniane dzwonnice cerkiewne ziemi przemyskiej*, KMB PRESS, Kraków 2013, ISBN 978-83-935708-0-5.
- Kurek J., *Konserwatorskie dylematy – losy drewnianej cerkwi w Miększu Starym*, w: *Przeźrzeń I Forma* 38/2019, s. 230-243.
- Kurek J., *Sacrum i mentalność w kształtowaniu świątyni Kościoła Wschodniego – na przykładzie drewnianych cerkwi województwa przemyskiego*, monografia nr 217, Politechnika Krakowska, Kraków 1997.
- Mączyński D., *Konstrukcyjne drewno zabytkowe – rozszerzone metody badań na przykładzie dawnych więźb dachowych*, w: *Ochrona dziedzictwa kulturowego* 9 (2020).
- NID - Narodowy Instytut Dziedzictwa, *Samorząd*, 2023, w: <https://samorzad.nid.pl>. https://samorzad.nid.pl/baza_wiedzy/bariery-w-procesie-zarzadzania-dziedzictwem/, dostęp: 2022-08-18
- Projektant wielkoockich budowli w latach 1917/18 – J.S. Zubrzycki 1860-1935*, 2013, za: <http://wielkieoczy.itgo.com/People/SasZubrzycki.htm>, dostęp: 2022-05-20
- wikipedia.org, dostęp: 2023-01-20
- Zespół cerkiewny w Radrużu*, Muzeum Kresów w Lubaczowie, w: <https://muzeumkresow.eu/obiekty-muzeum/zespol-cerkiewny-w-radruzu/>, dostęp: 2022-05-20

ABOUT THE AUTHOR

The author is professor emeritus of the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology. Since 1977, he has been involved in research on historical – traditional and contemporary – wooden architecture. The Construction Student Academic Club, which he operated, had participated in many documentation and research projects in Poland, Ukraine and Northern Russia since 1989. He specialises in structural timber building systems. He also publishes analyses on contemporary architecture and the principles of building architectural forms.

O AUTORZE

Autor jest emerytowanym profesorem Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej. Od 1977 roku zajmuje się badawczo problematyką historycznego – tradycyjnego i współczesnego budownictwa z drewna. Prowadzone przez niego Studenckie Koło Naukowe Budownictwa od 1989 roku uczestniczyło w wielu projektach dokumentacyjno-badawczych w Polsce, Ukrainie i w Rosji Północnej. Specjalizuje się w systemach konstrukcyjnych budownictwa z drewna. Publikuje także analizy dot. architektury współczesnej i zasad budowy form architektonicznych.

Contact | Kontakt: pakurek@cyf-kr.edu.pl